

Становлення історичної політики в Польщі після Другої світової війни в контексті ставлення до Німеччини

Орест Бойчук, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Стаття присвячена еволюції історичної політики Польщі після Другої світової війни та місцю Німеччині у повоєнному історичному дискурсі. У сучасних реаліях двосторонніх польсько-німецьких відносин, де важливу частину становить історичний конфлікт через наслідки Другої світової війни. Процес розвитку історичної політики в Польщі є складним та багатограним та в основному відбувався в тіні ідеологічної боротьби між обома блоками, які встановилися після завершення війни. Важливо відзначити, що міжнародний контекст становлення історичної політики становив лише один аспект. З іншої сторони важливу роль відігравали внутрішні чинники, які були притаманні на той час польському суспільству.

Метою роботи є аналіз процесу становлення історичної політики в Польській народній Республіці та дослідження основних елементів у згаданому процесі.

Актуальність. У контексті останніх подій у польсько-німецьких відносинах, зростає роль історичного конфлікту на тлі результатів Другої світової війни. Відповідно, постає необхідність більш детально проаналізувати становлення історичної політики в Польщі.

Встановлено, що історична політика в Польській Народній Республіці використовувалася як інструмент внутрішньої політики і пропаганди та виконувала дві функції інтеграційну та стабілізаційну. Інтеграційна функція покликана була об'єднати польське суспільство на основі ворога-німця та утвердити нові західні території в руслі повернення до батьківщини. Історична політика водночас виконувала і стабілізаційну функцію в тогочасній Польщі, метою якої стало утвердження нового суспільно-політичного порядку.

Зазначається, що поділ історичної політики в Польській Народній Республіці залежить від наукової дисципліни. Соціологічна наука розділяє історичну політику Польщі після Другої світової війни має два етапи. На відміну від соціологічного підходу, історико-політичний виокремлює три етапи історичної політики в Польській Народній Республіці.

Ключові слова: історична політика, польсько-німецькі відносини, Польська Народна Республіка, історичний стереотип, Федеративна Республіка Німеччина, Віднайдені землі, антигерманізм

Evolution of historical policy in Poland after II World War in the context of treatment of Germany

Orest Boichuk, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

The research dedicated to the analysis of the evolution of historical policy in Poland after the World War II. The crucial part of the article is the role of Germany in this process. On the current stage of mutual Polish-German relations, where a remarkable point of political ties is historical conflict over the aftermath of the World War II. The evolution process of the historical process in Poland is complicated and complexed. Furthermore, the evolution of the historical narrative goes in a shadow of the ideological struggle between two blocks, which had been established after the war. It is need to point the international aspect of historical policy establishing in Poland had one point of view. On the other hand, international factors played the crucial role, which were attached at that time for Polish society.

The aim of the research is an analysis of the process of historical policy establishing in the Polish People's Republic and research of main elements in this process.

The context of the last events in Polish-German relations is heightening the role of conflict in the sphere of political history over the aftermath of the World War II. It arises the necessity to analyze more deeply the process of historical policy establishing in Poland.

It had been established that the historical policy in the Polish People's Republic was used as the instrument of internal policy and propaganda. The historical policy played two main functions is the integration and the stabilization. The function of integration is used to unite Polish society on the background of the stereotype "Germans – enemy" and for confirmation of new western territories (Ziem odzyskanych). At the same time, the historical policy led to the approval of a new sociopolitical order in Poland at that time.

It is noted that historical policy in Poland has few approaches dedicated to periodization and mostly it depends on the area of research. Social researchers divide historical policy after the World War II into two periods. In contrast to social science, representatives of Political Science divide into three periods.

Keywords: *historical policy, Polish-German relations, Polish People's Republic, historical stereotype, Federal Republic of German, Recovered Territories, anti-Germanism*

Становление исторической политики в Польше после Второй мировой войны в контексте отношения к Германии

Орест Бойчук, ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника»

Статья посвящена эволюции исторической политики Польши после Второй мировой войны и месту Германии в послевоенном историческом дискурсе. В современных реалиях двусторонних польско-германских отношений, где важную часть составляет исторический конфликт причиной которого является интерпретация последствий Второй мировой войны. Процесс развития исторической политики в Польше является сложным и многогранным и в основном развивался в тени идеологической борьбы между двумя блоками, которые установились после завершения войны. Важно обратить внимание, что международный контекст становления исторической политики составлял лишь один аспект. С другой стороны, важную роль сыграли внутренние факторы, которые были присущи в то время польском обществе.

Целью исследования является анализ процесса становления исторической политики в Польской Народной Республике и характеристика основных элементов в упомянутом процессе.

Актуальность. В контексте последних событий в польско-германских отношениях, возрастает роль исторического конфликта на фоне результатов Второй мировой войны. Соответственно, возникает необходимость более подробно проанализировать становление исторической политики в Польше.

Установлено, что историческая политика в Польской Народной Республике использовалась как инструмент внутренней политики и пропаганды и выполняла две функции интеграционную и стабилизационную. Интеграционная функция призвана была объединить польское общество на основе стереотипа «врага-немца» и утвердить новые западные территории в русле возвращения на родину. Историческая политика одновременно выполняла и стабилизационную функцию в тогдашней Польше, целью которой стало утверждение нового общественно-политического порядка.

Отмечается, что разделение исторической политики в Польской Народной Республике зависит от научной дисциплины. Социологическая наука разделяет историческую политику Польши после Второй мировой войны на два этапа. В отличие от социологического подхода, историко-политический выделяет три этапа исторической политики в Польской Народной Республике.

Ключевые слова: *историческая политика, польско-германские отношения, Польская Народная Республика, исторический стереотип, Федеративная Республика Германия, Возвращённые земли, антигерманизм*

Вступ.

Польсько-німецькі відносини доволі часто перебувають у тіні історичної політики обох країн. Обидві країни сперечаються про історичні події та інколи звинувачують одна одну у ревізійізмі історії. Неодноразово подібні звинувачення ідуть з вуст перших офіційних осіб, особливо в Польщі, що, у свою чергу, веде до виникнення політичних конфліктів на фоні історичної політики.

Актуальність теми.

Сучасна польська та німецька історіографія подає двосторонні відносини між Польщею та Німеччиною від 1989–1990 рр. як польсько-німецьке поєднання. Це зразок побудови відносин, який базувався на деісторизації двосторонніх стосунків. Водночас «медовий період» між двома країнами тривав недовго. Уже в 1998 р. розпочалися негаразди в двосторонніх відносинах, викликані різним трактуванням подій, пов'язаних з Другою світовою війною.

Надалі роль історії у двосторонніх відносинах посилювалася. Основною причиною суперечок постали вимоги переселених кіл зі сторони Німеччини та вимоги польського політикуму визнати заповідані втрати в період Другої світової війни. У кінцевому підсумку це призвело до загострення політичних відносин та зіткнення обох наративів історичної політики в 2006–2007 рр.

З приходом до влади коаліції на чолі з Д. Туском у 2007 р. розпочався процес примирення обох історичних наративів, хоча і надалі двосторонні відносини перебували в тіні історичної політики.

Після повернення до влади коаліції на чолі з Я. Качинським історична політика знову стала центром конфліктів між обома країнами. У польське суспільство повернулася дискусія про історичну та фінансову відповідальність Німеччини за результатами Другої світової війни. Конфлікт і надалі триває.

Мета дослідження.

Для отримання відповіді про суть конфлікту на історичному полі між Німеччиною та Польщею необхідно більш детальніше проаналізувати формування історичної політики в Польщі після Другої світової війни та в період «холодної війни».

Методи дослідження.

У процесі дослідження використано си-

стемний підхід до дослідження міжнародних та двосторонніх відносин. Окрім того, дослідження базується на основі конструктивістського підходу А. Вендта, котрий виокремлює роль ідентичності людини і суспільства в процесі формування національного інтересу держави та її ідентичності в міжнародних відносинах. Для досягнення висновків наукової розвідки використано такі методи: аналіз та синтез, івент-аналіз та контент-аналіз. Аналіз та синтез як парні методи використані в процесі аналізу взаємозв'язку історичної політики та двосторонніх відносин. Івент-аналіз використаний у процесі аналізу пам'ятних місць, а метод контент-аналізу використаний у процесі опрацювання промов польських урядовців.

Аналіз літератури.

Проблематиці історичної політики Польщі присвячено чимало наукових праць як в польській, так і в німецькій академічній думці.

Цікавим дослідженням щодо історичної політики Польщі в роки ПНР виступає стаття під авторством Р. Траби. Польський науковець поставив за мету дослідити процес становлення історичної пам'яті у післявоєнний період (Traba, 2000). Комплексний аналіз історичної політики Польщі здійснив Л. Ніяковським (Nijakowski, 2008).

Друга світова війна та її наслідки зацікавили Й. Андрихович-Скшебу (Andrychowicz-Skrzeba, 2014). Польська політологиня зазначає, що Друга світова війна мала неабиякий вплив на історичну свідомість поляків. Водночас у дослідженні А. Андрихович-Скшеби, поляки виступають як жертви і ця роль повністю об'єктивується. Не ставиться жодного питання про відповідальність поляків перед євреями, лише частково присвячується по кілька абзаців. Глибокий аналіз подій, що призвели до радикалізацій настроїв у польському суспільстві особливо до євреїв у межах німецької агресії, подано у статті П. Махцевича (Махцевич 2009, с. 163).

Яскравим зразком дослідження історичної політики є праці польського науковця К. Рухневича (Ruchniewicz, 2003, 2007). Грунтовним дослідженням щодо ролі історичної політики у польсько-німецьких відносинах є праці Є. Кохановського та Є. Цвікер (Kochanowski, & Zwicker, 2017).

Незважаючи на велике зацікавлення історичною політикою Польщі серед польського

академічного кола, роль Німеччини в історичній політиці ПНР є доволі слабкою. Саме тому до уваги бралися і праці науковців, які досліджують польсько-німецькі відносини з різних точок зору. Серед них варто звернути увагу на таких: А. Вольф-Повенська (Wolf-Powięska, 2015), А. Патецька-Фрауенфельдер (Patecka-Frauenfelder, 2010), М. Томала (Tomala, 2000) та інших.

Результати дослідження.

Переломним моментом у польській історичній пам'яті є період відновлення незалежності, котру мали польські громадяни протягом двадцять з невеликим років. Як зазначає Й. Андрихович-Скшеба, «події 1914–1920 рр. стали важливим елементом в майбутньому для формування історичної відмінності від інших в процесі боротьби під час Другої світової війни» (Andrychowicz-Skrzeba, 2014, s. 110).

Період після проголошення незалежності Польщі характеризувався визначальною роллю для формування тогочасного суспільства. Так, згідно з роздумами німецького науковця Р. Шпета, у міжвоєнний період історія виконувала дві важливі функції: інтеграційну та цементуючу, себто зміцнення національної ідентичності (Speth, 1999, s. 161). Інтеграція в той час була необхідна для польського суспільства, котре, перебуваючи під впливом різних країн в результаті поділів, було переповнене упередженнями, спричиненими потужною цензурою Пруссії та Росії (Speth, 1999, s. 162).

Дискусії з приводу історичного минулого в той час були скоріше відсутні або вважалися неприйнятними. Як зазначає К. Рухневич, це аж ніяк не означає, що вони були відсутні повністю (Ruchniewicz, 2007, s. 18). Очевидно, що відбувалися дебати з приводу історичного минулого Польщі та її місця в тогочасній сучасності. Однак дебати часто були зумовлені пошуками своєї ролі в тогочасних міжнародних відносинах. У межах «деяких дебат відбувався критичний погляд на минуле, проте, він не знаходив підтримки як серед суспільства, так і серед політиків» (Ruchniewicz, 2007, s. 19).

Основним джерелом формування історичної свідомості в той час були художня література та історичні повісті. Це призвело до міфологізації історичного минулого та формування винятковості польської нації.

У поданих джерелах в основному позитивно висвітлювалися історичні події, звеличувалася роль польських діячів. Державний гімн Польщі, котрий був прийнятий у 1926 р. та звеличує польській народ, його потяг до свободи та жертви, як зазначив П. Блок, є «яскравим виразником та прекрасно характеризує тодішній польський історичний наратив» (Vock, 1999, s. 85).

У міжвоєнній Польщі зміцнилися націоналістичні настрої в сферах, де меншини становили конкуренцію для польського суспільства. Стосувалося це передусім єврейської меншини, яка в основному мала міцні позиції в торгівлі. Тому вже в той час сформувалися радикальні націоналістичні студентські організації, котрі домагалися обмежень, а в деяких випадках взагалі домагалися заборони для навчання євреїв у польських університетах (Holzer, 2007, s. 113). Справа єврейського населення загострилася під кінець 30-х рр. (Holzer, 2007, s. 113). Й. Андрихович-Скшеба зазначає, що результатом жорсткої пропаганди з боку польського уряду стало «вкрай негативне ставлення до єврейської меншини». Л. Ніяковський, також зазначає, що окрім єврейської меншини, зростало негативне ставлення до українців та росіян (Nijakowski, 2008, s. 109). Принагідно відзначимо про політику пацифікації в 30-х рр. (Гудь, 2006).

У 20–30-х рр. ХХ ст. Ю. Пілсудський розпочав курс на глорифікацію учасників Січневого повстання 1863 року (Nijakowski, 2008, s. 124). Січневе повстання надовго посіло одне з чільних місць в історичному наративі Польщі. Окрім того, Січневе повстання постало одним з головних питань у спорі як істориків, так і в політичному дискурсі, котре неодноразово з'являлося в політичному дискурсі в польсько-російських відносинах (Столяров, 2015, с. 85–124).

Варто відзначити, що після отримання незалежності, незважаючи на міцну присутність російської меншини, історичний наратив в основному був сформований та спрямований проти російської культурної експансії (Prizel, 1998, p. 56). Більше того, «він (наратив – прим. авт.) позитивно був спрямований до Німеччини, особливо у 20-х рр. ХХ ст.» (Prizel, 1998, p. 56). Водночас пізніше німецька меншина стала об'єктом жорсткої антипропаганди.

Так, німецька меншина на західних територіях у період ПНР у принципі не визнавалася, проводилася масова асиміляція до польського суспільства (Patecka-Frauenfelder, 2010). До того ж використовувався до них термін «фольксдойч» (пол. *folksdojcz*) конотуючи їх як німецьких колаборантів (Kochanowski, & Zwicker, 2017).

На фотографіях 20-х рр. ХХ ст., як подає Й. Андрихович-Скшеба, дуже часто можна побачити учасників Січневого повстання з медалями за участь у Повстанні. Крім того, у 1919 р. ветеранам Січневого Повстання було надано перший офіцерський ранг та присуджено пожиттєво фінансові виплати з Казни Польщі. У 1922 р. була створена спеціальна уніформа для учасників Січневого повстання (Andrychowicz-Skrzeba, 2014, s. 113).

Глорифікація учасників Січневого Повстання та самої події загалом була спричинена політичним баченням самого Ю. Пілсудського. Лідер польської держави мав в основному пронимецькі погляди та бачив майбутнє Польщі в тісному союзі з Німеччиною, котрий мав би становити кістяк проти імперських амбіцій Росії (Столяров, 2015, с. 16). Водночас у цей період не нівелювався стереотип німця як ворога. Не варто об'єктивувати процеси в історичній політиці. «Німець як ворог» був міцно вкорінений в історичному наративі тогочасної Польщі, проте, він не підтримувався політичною елітою країни. Хоча не всі дотримувалися зовнішньополітичних поглядів Ю. Пілсудського (Столяров, 2015, с. 17).

Варто зауважити, що зростаючі в 20–30-х рр. ХХ ст. радикально налаштовані погляди, сформовані під натиском пропаганди та звернення до історичних наративів, котрі глорифікували історію та «вибілювали» її сторінки, призвели до чималих етнополітичних конфліктів у межах польської території. Серед них можна виокремити як з українцями, так і з єврейською меншиною.

Напад Німеччини на Польщу в 1939 р. призвів до того, що однією з найважливіших подій в історичній свідомості, згідно з Репортом Центру дослідження публічної думки, є Друга світова війна. Так 23 % респондентів відзначають важливість цієї події. Водночас у порівнянні з Хрещенням Польщі в 966 р. спостерігається дещо нівелювання даної події (Woźewicz, 2016), хоча наочно по-

казує тісний взаємозв'язок між історичною політикою та католицизмом.

Серед пам'ятних місць, котрі мають стосунок і до релігії, і до Другої світової війни, і до польсько-німецьких відносин, варто виокремити Гору Святої Анни (пол. *Góra św. Anny*). Це місце є найважливішим католицьким місцем, до котрого щороку здійснюються прощі віруючих поляків. У травні 1921 р. тут відбулися криваві бої в межах Третього сілезійського повстання. До 1944 р. на цьому місці був амфітеатр, встановлений у 1932 р., котрий був знищений. На його місці був збудований Радянський пам'ятник Повстанського Чину (Przybyła, 2014, s. 184).

На цьому місці весь час відбувалися кількатисячні маніфестації за участі перших осіб ПНР. Однак, незважаючи на це, місце не втратило свого основного призначення – паломництва вірян. У 1983 р. тут Іван-Павло II провів богослужіння (Przybyła, 2014, s. 172). Саме місце, згідно з автором, «вже 78 років є полем суперечки між поляками та німцями та створює конфлікти у сприйнятті» (Przybyła, 2014, s. 180). У 20-х рр. у Німеччині це місце стало серцем Верхньої Сілезії, місцем національного відродження в Німеччині, пов'язане із згаданим Третім сілезійським повстанням (Przybyła, 2014, s. 180). Однак для ПНР – це місце мало меншу вагу порівняно з Німеччиною (Przybyła, 2014, s. 181). У 1941 р. його мав відвідати А. Гітлер, але в переддень візит був скасований (Przybyła, 2014, s. 192).

Після встановлення радянського режиму Гора Святої Анни стала невід'ємним пунктом антинімецької пропаганди. У липні 1945 р. відбулася маніфестація на честь того, що Сілезія повернулася до Польщі. В урочистостях взяв участь В. Гомулка та єпископ Б. Комінек (Przybyła, 2014, s. 192). Можна зауважити, що місце стало головною точкою в процесі інтеграції «віднайдених земель» радянською владою. Також не нівелювалася його релігійна мета.

Зростання націоналістичних тенденцій в польському суспільстві призвели до напруження в етнічному плані. Особливу роль хочемо звернути на події в Єдвабному. Події навколо с. Єдвабне були присутні в польській публічній дебаті від 1989 р. Проте не було чіткого розуміння проблеми та окреслення винних у злочині у Єдвабному.

Дебати навколо даної події не вщухали до середини 2000-х рр. Навіть достовірно не було визначено кількість жертв даного злочину. Розслідування Інституту національної пам'яті (ІНП) Польщі вказало на 340 осіб (Махцевич, 2009, с. 163). Я. Т. Грос наводить дещо відмінні цифри та вказує на 1600 жертв у результаті подій у Ломжинському повіті (Gross, 2000, s. 105). Зазначимо, що подія має непряме відношення до польсько-німецьких відносин у сфері історичної політики. Проте наслідки цієї події, як було зазначено, не раз поставали на порядку денному в публічному та політичному житті польського суспільства (Махцевич, 2009, с. 155–61). Хоча в межах історичної дебати, котра велася довкола подій у Єдвабне, лунали закиди на адресу Я. Т. Гроса про те, що він працює на благо Німеччини та з'являлася критика в ЗМІ про його відношення до подій 1968 р. (Marzec, 1968).

Л. Ніяковські дещо яскравіше подає розвиток історичної політики в Польщі, і доходить до поміркованих висновків, особливо, що стосується поглядів на наслідки Другої світової війни. «Потрібно відзначити, що польське суспільство перебувало в певному дисонансі: з одного боку втрата незалежності та потужна пропаганда Німеччини, з другого боку це призвело до бажання вижити, тому були присутні неоднозначні події в суспільно-політичному житті країни», – зазначає автор (Nijakowski, 2008, s. 131).

Варто відзначити, що основну загрозу для німців становила католицька церква, тому німецька пропаганда була спрямована на відірвання церкви та зменшення її ролі у формуванні історичної ідентичності (Ruchniewicz, 2003, s. 114).

Проведена німцями політика як і проти поляків, так і проти польських євреїв, чисельність яких на кінець 1939 р. становила 18% від загальної кількості населення, призвели, як подає Й. Ківерська, до повернення стереотипу «німця-ворога» в політичному житті (Kiwerska, 1993, s. 51). Це вміло підхопила радянська влада у своїй антинімецькій пропаганді як і під час війни, так і після. У намаганні перетворити Польщу та польське суспільство в єдиний народ активно використовувався та формувався в суспільстві антинімецький візерунок з боку радянських структур (Musiał, 2014, s. 462).

Після Другої світової війни на пам'ять польського суспільства чималий вплив становила пропаганда Радянського Союзу. Впроваджувалися різні заборони щодо історичного навчання, але що найважливіше – розповсюджувалася візія ідеологічної боротьби, наприклад щодо міжнародних відносин (Andrychowicz-Skrzeba, 2014, s. 113).

Сформоване до Другої світової війни негативне бачення Росії в історичній свідомості ще більше було поширене в період ПНР. Як зазначає Л. Ніяковський, негативний історичний досвід про росіян був глибоко вкорінений в історичну свідомість поляків, окрім того, він підтримувався польською церквою (Andrychowicz-Skrzeba, 2014, s. 113).

Для покращення відношення до Росії та сформування правильного історичного нарративу з ідеологічним забарвленням, активно використовувалася антинімецька проблема (Borodziej, 1989, s. 47). В. Бородзей зазначає, що проблема антинімецької пропаганди виконувала дві функції: інструментальну та компенсаційну (Borodziej, 1989, s. 47).

Інструментальна функція виконувала важливу роль для підтримання ідеї комунізму протягом всієї історії існування ПНР. За чотири дні перед референдумом, 25 червня 1946 р., було опубліковано інформаційний бюлетень «Голос народу», в якому підкреслювалася крайня ворожість до німецького населення та загрози територіального ревізійонізму: «Німці зазіхають на «Віднайдені землі». Англійська влада підтримує їх в цьому» (Borodziej, 1989, s. 48).

Функція компенсації також сприяла закладенню в поляків бачення про справедливість нових територіальних надбань (Patecka-Frauenfelder, 2010, s. 131).

Історична політика серед польського населення проводилася в дусі здобуття справедливості. Серед політичних еліт існувало переконання, що в конфлікті між Польщею та Німеччиною, котрий тривав більше ніж 1000 років, Польща здобула врешті чесну перемогу та отримала чималі переваги (Wolf-Powięska, 2015, p. 109). Виразниками даної думки став між іншим голова Польської селянської партії (ПСП) С. Міколайчик. У 1946 р. політик зазначив у своїй промові: «(Ми – прим. авт.) завжди вважали, що німці наш споконвічний ворог, але ми перемогли» (Kalicki, 1996).

Формування поглядів у польському суспільстві, метою котрих стало негативне відношення до Німеччини, викликало негативну критику серед міжнародної спільноти та навіть глави Ватикану. Лист Папи Римського, Пія XII, від 1 березня 1948 р. містив наступні слова: «[...] вигнання 12 млн. осіб як форма відповіді на злочини нацизму не може бути частиною польської політики» (Wolf-Powięska, 2015, p. 112). Лист викликав стрімку критику серед польської наукової еліти. Так, професор та голова Західного Інституту З. Войцеховський разом з Т. Лер-Славінським приготували листа до польського єпископа А. Гльонда, в якому вказали, що «лист Папи є формою атаки на відновлену польську державу» (Sierpowski, 1997, s. 40). Фактично можна спостерігати ситуацію, в якій уся історична пропаганда та історична політика, котра мала місце серед польського суспільства в кінці 40-х – на початку 50-х рр. була спрямована проти Німеччини. Основною метою даної політики стала аргументація «вигнання» німців з їхніх східних територій. Наступним завданням стало забезпечення та утримання «необхідного бачення» (Tomala, 2000, s. 38) з метою утримання кордону на західних кордонах Польщі. Відбувалося це через те, що отримана територія є певного роду компенсацією за всі заподіяні шкоди. Як зазначає В. Бородзей, надання справедливості поданим подіям використовувалися не лише на основі наслідків Другої світової війни, але і подій інших століть (Borodziej, 1989, s. 48).

Міф «віднайдених земель» виконував функцію легітимізації поєднання між Польщею та Радянським Союзом (Borodziej, & Najnicz, 1998, ss. 372–400). Усе було створено для того, щоб ідея неподільності та гарантування нових польських кордонів може бути можлива лише за умови тісних зв'язків на рівні Москва–Варшава.

Очевидно, що прямі вказівки з боку Москви не могли мати успіху без підтримки серед польських політичних еліт. На думку С. Гарштецького, то, власне, В. Гомулка активно підтримував негативний образ Німеччини в польському суспільстві. Автор зазначає про те, що «він був переконаний в тому, щоб польсько-німецький антагонізм залишався незмінним» (Borodziej, & Najnicz, 1998, s. 379).

Постать В. Гомулки та його політичні погляди є досить цікавим прикладом історичної політики. «В. Гомулка дуже часто любив використовувати у своїх промовах історичні аргументи та постійно звертався до історії» (Kalicki, 1996). Саме він встановив антинімецький курс польської закордонної політики в 1947 р. на з'їзді партії. «Германська ненаситність, столітній «Drang nach Osten» – це загроза для Польщі. Ми повинні діяти на випередження» (Kalicki, 1996).

А. Патецька-Фрауенфельдер зазначає, що впровадження в 40-50-х рр. антинімецького образу підсилювалося і зміною шкільних програм. «В підручниках підсилювалося та домінувало враження німецької ворожості. Більше того не подавалася різниця між різними історичними періодами Німеччини. Усе прирівнювалося до Третього Рейху (чи то Веймарська республіка, чи то ФРН – прим. авт.)» (Patecka-Frauenfelder, 2010, s. 132).

Для аргументації тогочасної як зовнішньої, так і внутрішньої політики слугували наукові дослідження над польсько-німецьким відносинами (Wrzesiński, 2000, s. 69). Ще більше негативний образ Німеччини почав зростати після створення двох німецьких країн – НДР та ФРН. У Польщі аргументація про НДР використовувалася як антагонізм до ФРН. Голова Центрального Комітету ПЦРП Б. Бейрут у своїй промові сказав: «Польський народ вітає створення Німецької Демократичної Республіки, котра раз і назавжди знищила плани Німеччини походу на Схід та її територіальної експансії (в цьому регіоні – прим. авт.). Не буде більше територіального ревізйонізму, буде остаточне встановлення кордону на Одрі та Нисі Лужицькій» (Tomala, 2000, s. 176). У польській пресі проблема західного кордону залежала від коливань політичної кон'юнктури. К. Гінріхсен разом з іншими авторами, проводячи дослідження про висвітлення питання кордонів у ЗМІ дійшли до висновку, що польсько-німецький кордон, незважаючи на те, що він стосувався НДР, виступав елементом інтеграції польського суспільства. Проблема була частиною антинімецької пропаганди як частина ідеологічної боротьби (Hinrichsen, Hahn, & Traba, 2015, s. 470).

У тогочасному польському суспільстві активно використовувалася символіка, котра звеличувала перемоги поляків над німцями.

Р. Траба зазначив, що дуже часто в ПНР використовувалося символ Грюнвальдської битви. Для працівників середньої ланки, студентів та школярів було обов'язковим відвідування Національного Музею у Варшаві. Особливе місце у екскурсії займала картина Я. Матейки «Битва під Грюнвальдом» (Traba, 2014, s. 15). Автор підкреслює, що «Битва під Берліном стала новим Грюнвальдом». Відвідування Музеїв відбулося особливо в 1953–1954 рр. (Traba, 2014, s. 15).

Л. Ніяковський у своїх дослідженнях про історичну політику Польщі виокремлює два етапи історичної політики в період ПНР: 1945–1956 рр. та 1956–1989 рр. Перший етап польський науковець окреслює як тоталітарний або сталінський, найбільш притаманною рисою якого, стала антинімецька історична політика. Наступним елементом було спрямування на зміцнення націоналістичної візії історії, формування примату жертвності серед поляків в період Другої світової війни (Nałęcz, & Rapeska, 2005, s. 55). Не менш важливим стало те, що відбувалися процеси направлення на забуття злочинів Радянської Армії. Особливо це стосувалося проблеми пов'язаної з Катинню та «Забутими солдатами».

Вважаємо розмежування подане Л. Ніяковським доволі влучним. Воно відображає процеси, котрі мали місце в історичній політиці ПНР. 1956 р. – це не лише завершення сталінського стилю управління але і також маніфестаціями, котрі доправили до падіння сталінізму в Польщі (Ruchniewicz, 2003, s. 33).

Цікаву та дещо відмінну періодизацію історичної політики в повоєнній Польщі подає Р. Траба. Польський історик зазначає, що перший період становлять 1944/1945–1949 рр. та окреслює його як період «живої пам'яті» (Traba, 2000, s. 54). У цей період залишається ще жива пам'ять про німецькі злочини та наслідки Другої світової війни. А основний напрямок розвитку історичної політики був направлений на боротьбу проти всього німецького. Якщо визначати територіально, то в основному, сконцентрована на «Віднайденних землях» Так, 21 жовтня 1945 р. було знищено пам'ятник Вільгельма І у Вроцлаві. «Падіння пам'ятника Вільгельма – це падіння гітлеризму, який вже ніколи не повстане» (Traba, 2000, s. 55). Активно

вибудовується наратив ролі Червоної Армії у справі визволення Польщі. Активно ставляться пам'ятниками «невідомим солдатам та будуються кладовищі борцям за визволення від нацизму» (Traba, 2000, s. 56).

Перші пам'ятники встановлювалися на місця військових злочинів та на кладовищах, де були колективні могили загиблих чи замордованих як і євреїв, так і поляків. Метою вшанування пам'ятних місць стало «пробудження (або відновлення – прим. авт.) зв'язків між Батьківщиною (Польщею – прим. авт) та віднайденими землями» (Traba, 2000, s. 56). У більшості пам'ятні місця, які на той час формувалися в ПНР, були націлені на формування емоційного зв'язку між цими територіями.

Носієм ідеї поєднання та інтеграції нових земель стали пам'ятники, котрі показували ідею боротьби самих поляків у Другій світової війні. Вони фактично зводилися до того, що пише П. Д. Врайт про особливості пам'яті у двосторонніх відносинах – а саме жертвності (Wright, 2003, pp. 4–6), або, як зазначає Р. Траба, «кривної жертви» у боротьбі з німецькими окупантами (Traba, 2000, s. 56).

До таких пам'ятників можна віднести побудову монументу в Щецині, де, колись, стояв пам'ятник Вільгельмові І. У квітні 1946 р. закладено наріжний камінь монументу. На пам'ятнику вгорі був розташований білий орел з написом «Наглядаємо за Одрою».

Важливим пам'ятником, який має вплив і сьогодні для польської історії та є емоційною жертвою у боротьбі з Третім Рейхом став Пам'ятник Героїв Гетто у Варшаві. Був відкритий в квітні 1948 р. (Traba, 2000, s. 58). Цікаво, що наратив пам'ятника Героїв Варшавського Гетто не розглядався в той час як Варшавське повстання. Це можливо і стало причиною нерозуміння та помилки у промові німецького президента у 1994 р. у межах вшанування Варшавського повстання, а не Повстання у Варшавському Гетто, про що наголосив німецький президент

Наступний період в історичній свідомості польського суспільства Р. Траба визначає рамками від 50-х до 69-х рр. та називає його «Легалізована пам'ять» (Traba, 2000).

Провадження антинімецької історичної політики продовжилася і в наступному періоді. Німецький ревізіонізм пов'язував-

ся з ім'ям Канцлера Німеччини К. Аденауера. В. Гомулка у своєму виступі в квітні 1958 р. зазначив, що «[...] канцлер Аденауер і його компанія представляють вовчу натуру німецького імперіалізму, котра не змінилася з часів Ульріха фон Юнгінгена (26 магистр тевтонського ордену в 1404–1407 рр. – прим. авт.)» (Miziniak, 1993, s. 148). У тому ж році по Польщі були розповсюдженні плакати К. Аденауера, котрий отримав 1-го травня 1958 р. Титул Почесного лицаря Тевтонського Ордену. На плакаті він зображений у властивому Ордену одязі (Bingen, 1998, s. 92).

У 60-х рр. історична політика Польщі була в основному зорієнтована на ролі Радянської Армії в процесі визволення Польщі. Питання Варшавського повстання подавалося як спільний успіх польського підпілля та радянських військ. Сама антинімецька історична політика перейшла, як подає В. Каліцький, до самої НДР (Kalicki, 1996). Апогей антинімецької пропаганди мав місце влітку 1960 р., коли в 550-ту річницю битви під Грюнвальдом відбулася прем'єра фільму «Хрестоносці» – адаптації книги Г. Сенкевича під однойменною назвою (Wróblewski, 1993, s. 343).

Як подає К. Рухневіч, в історичній політиці Польщі в 50-60-х рр. питання польських втрат на Сході взагалі не піднімалося (Ruchniewicz, 2003, s. 28).

Після завершення Другої світової війни історична політика була повністю повернута проти Німеччини. Це очевидно був не лише наказ з Москви, але і серед польської політичної еліти існували антинімецькі погляди, тому вона зазнала такого потужного успіху. Історична політика Польщі проводилася шляхом пропаганди. Успіх процесів наочно показує К. Ціммер зазначаючи, що 46 % опитаних респондентів вказують на страх перед викупом «бідної Польщі багатю Німеччиною» (Ziemer, 1991, s. 94), що становить майже половину опитаних. Також 61 % вказують на те, що Німеччина має агресивну політику щодо Польщі (Ziemer, 1991, s. 94).

У 50-60-х рр. встановлювалися нові пам'ятники, котрі звеличували радянських діячів а також польських, котрі брали участь у Другій світовій війні на боці Радянської Армії. У 1957 р. була підписана Угода про репатріацію, у межах якої на території Поль-

щі відбулося нове переселення польського населення з Радянського Союзу на нові території. Загальна кількість переселеного населення становила 250 тисяч (Ruchniewicz, 2003, s. 24).

Одночасно в цей період відбувається «моніполізація пам'яті», яка стосується історії Другої світової війни. Р. Траба виділив дві тенденції у легалізації пам'яті про Другу світову війну у польському суспільстві:

- легалізація як частина ідеології або «перемоги Народної Батьківщини» і жертвності тільки від рук гітлерівських окупантів;
- легалізація як частина націоналізації пам'яті, тобто жертвності лише польського народу у боротьбі з Німеччиною.

Скоріше за все легалізація пам'яті про Другу світову війну була пов'язана і з процесами, пов'язаними із поглибленням ідеологічної боротьби між Радянським Союзом та Західним Світом, а також небажанням канцлера К. Аденауера відійти від доктрини Гальштайна. Усе це призвело до того, що Радянський Союз намагався укріпити свої західні кордони на території Центральної та Східної Європи шляхом поширення історичного нарративу мучеництва польського населення у боротьбі з німецьким нацизмом. З іншої сторони у самому Варшавському блоці мали негаразди з повстанням у Познані та Угорщині (Крушинський, & Манжола, 2010, с. 497–501; с. 469–482).

Політика розрядки, яка мала місце в 60-х рр. та була проваджена Дж. Кенеді, не імпонувала К. Аденауеру. Він надалі дотримувався доктрини єдиної Німеччини. Під час третьої каденції уряду К. Аденауера у 1961–1963 рр., канцлер побоювався того, що західний світ не підтримуватиме актуальної зовнішньої політики ФРН.

На його думку, сам факт того, що делегація НДР як підписант договору про ядерне озброєння могла би сісти за стіл переговорів з представниками ФРН, порушував основні принципи німецької політики. Це могло порушити доктрину, згідно з якою лише ФРН була єдиним виразником німецького народу у міжнародних відносинах. Деякі представники Християнсько-демократичного та Християнсько-соціалістичного союзу вважали, що американська зовнішня політика загрожує об'єднанню Німеччини. Хоча варто додати, що не всі

члени Бундестагу від ХДС/ХСС підтримували К. Аденауера (Węc, 2000, s. 118).

Це лише поглиблювало занепокоєння серед польської еліти. Страх перед реваншизмом Німеччини був складовою історичного нарративу у Польщі. Р. Траба наводить слова Януша Вечорека, директора Ради охорони пам'яті боротьби та мучеництва: «В період Другої світової війни найбільші втрати серед мешканців (читай «цивільних» – прим. авт.) в порівнянні з іншими учасниками в світовій війні, понесла саме Польща. Більше 6-ти мільйонів жертв – чоловік, жінок і дітей – замордованих гітлерівцями, вбитих в газових камерах та спалених в крематоріях Освенцима, Брезинки, Майданеку, Треблінки, Собібору, Белжца Хельмно [...] та інших таборах смерті, розстріляних в місцях масового винищення на вулицях міст та сіл – ось це та ціну, яку заплатив народ за збереження Вітчизни і Свободи, ось це потворний реєстр бруталних злочинів» (Traba, 2000, s. 60; Wiczorek, 1964, s. 5).

Дана проблема спостерігається в процесі створення Музею на території концтабору Аушвіц (пол. Oświęcim, нім. Auschwitz). Від 1999 р., за рекомендацією ІНП Польщі, було повернуто першу (німецьку назву) – Аушвіц-Біркенау II. У 1947 р. музей був відкритий, однак нарратив представлення подій ґрунтувався на долі поляків. «Не йшла мова про селекціонування інформації, а йшла мова про селекціонування подання інформації», – пише З. Вуйчіцька (Wóycicka, 2017, s. 298).

Жертовність та найбільші втрати стали основою історичної політики Польщі у 50–70-х рр. та повністю відбивали картину, яка мала місце у тогочасному польському суспільстві. Інституційним органом, котрий забезпечив історичну політику у тогочасній Польщі стала вище згадана Рада, яка мала повний контроль над формуванням історичної політики (Traba, 2000, ss. 61–62). Цей орган подібний за своєю діяльністю до сучасних інститутів національної пам'яті. Однак визначення основної ідеї формування лінії історичної політики в суспільстві в той час визначалися комуністичною владою, а більшість наукових досліджень, котрі стосувалися дослідження історії, провадилися в рамках ідеологічної боротьби, установи дослідження більшою мірою повинні були від-

повідати ідеологічній боротьбі (Traba, 2000, s. 61).

Пік активності організації припав на 1960 р. Організовано широку мережу комітетів, котрі займалися охороною та дослідженням пам'ятних місць. Діяла мережа у межах організованої в 1957 р. акції «Увіковічення місць боротьби з гітлерівським окупантом», яка проходила під гаслом «Нехай жодна крапля крові не буде забута» (пол. «Niech ani jedna kropla krwi nie zostanie zapomniana»).

Основна стратегія історичної політики у ПНР у 50-х–70-х рр. зводилася до поширення у суспільній свідомості наступних постулатів:

- боротьба Польської Народної Армії;
- польсько-радянське військове братерство;
- Червона Армія – основний компонент перемоги з окупантом;
- звеличення оборонної війни у 1939 р.;
- звеличення руху опору як тих, хто не піддався окупантові, та формування негативного відношення до підпілля, яке боролосся з Червою Армією (Traba 2000, s. 62).

У 1968 р. відбулася подія, котра стала символом антисемітизму в ПНР. На початку 60-х рр. антинімецька історична політика відійшла на задній план, що було пов'язано зі змінами як в ПНР, так і в Радянському Союзі. У Польщі відбувалися, однак, процеси пов'язані зі знищенням пам'яті про II Річ Посполиту. Це було спрямовано на те, щоб знищити польський націоналізм, а також сформувати «месіанізм» (Wóycicki, 2003, s. 83) Радянського Союзу. Цей процес був збіжним з тим, що серед польського населення поширювалася думка про крайню жертовність поляків. Так, К. Вуйчіцький зазначає, що це призвело до нерозуміння поляками питання «Що таке Голокост?» (Wóycicki, 2003, s. 84). Він зазначає, що відношення до втрат серед єврейського населення применшувалося шляхом збільшення жертовності польського населення. Як пише автор, «можливість навчання історичної свідомості з приводу Голокосту була вкрай обмежена» (Wóycicki, 2003, s. 84).

К. Вуйчіцький подає яскравий приклад даної кампанії, зазначаючи, що «в процесі подання інформації про злочини не наголошувалося на замордованих 3 мл. євреях, а подавалися вони як загиблі поляки в загальній

кількості 6 млн. осіб» (Wóycicki, 2003, s. 88).

Повертаючись до 1968 р., молоді польські політичні еліти намагаючись прийти до влади, активно почали використовувати антисемітську риторіку. Як подає Л. Ніяковський, це був приклад використання історичної політики в політичній боротьбі (Nijakowski, 2008, s. 120). Акція була викликана показом фільму «Діди» (пол. Dziady) (Nijakowski, 2008, s. 120). Водночас А. Вольф-Повенська зазначає, що конфлікт був викликаний молодіжною революцією, котра мала місце і в Німеччині приблизно в ті ж роки (Wolf-Powięska, 2011, p. 507). Припускаємо також, що антисемітська кампанія в Польщі була пов'язана з новим загостренням конфлікту на Близькому сході. З Польщі виїхало близько 40 тис. осіб у той період. Водночас В. Гомулка не підтримував антисемітських виступів молоді. Афіші з показом фільму знімалися з рекламних місць (Zambrowski).

У 70-х рр. ситуація в сфері історичної політики була спрямована на прорадянську пропаганду. Встановлювалися пам'ятні місця як на «Віднайденних землях», так і на цілій території ПНР. У польсько-німецьких відносинах мали місце ініціативи, спрямовані на співпрацю в культурній та економічній сферах (Garsztecki, 1997, s. 124).

Нове загострення в політиці пам'яті в Польщі з приводу Німеччини було пов'язано із введенням воєнного стану в Польщі та зростанням ідеологічної боротьби. У статтях журналів, котрі присвячені зовнішній політиці, з'явилися тези про те, що в Німеччині зростає націоналізм в ФРН (Garsztecki, 1997, s. 111). Метою даного антигерманізму стало покращення статусу Польської об'єднаної робітничої партії (далі – ПОРП) (Garsztecki, 1997, s. 112). У лютому 1981 р. В. Ярузельський у своїй промові сказав, що в «Німеччині відбувається ревізіонізм наслідків II СВ, [...] вона хоче повернути свої землі на Помор'ї та Сілезії» (Koszel, 2001, s. 25). Це було також пов'язано з діяльністю Г. Коля.

У середині 80-х рр. підтримці антигерманізму сприяла і політика Р. Рейгана та загострення ідеологічної боротьби, а також заворушення у Гданську, Вроцлаві та Щецині. 7 травня 1983 р. у своїй промові В. Ярузельський нагадав, що «події в Гданську нагадують події перед Другою світовою війною. Перед нами постає проблема німецької

меншини, званої як «п'ята колона» в Польщі» (Garsztecki, 1997, ss. 140–41).

З іншої сторони, послаблення впливу комуністичної ідеології у Польщі призвело до позитивних змін. Безперечно залишався історичний наратив, котрий поширювався комуністичною ідеологією на основі ідеї «Німеччина – агресор та ворог». За результатами проведеного опитування ЦДПД від 1985 р. 63,9 % опитаних поляків зазначали, що «існує страх та побоювання пов'язані із зростаючим економічним розвитком» (Lisiecki, 1991, s. 121). Однак у 1987 р. процент таких зменшився до 48,3 % (Lisiecki, 1991, s. 122).

Цікавим є відношення польських громадян до Німеччини. За результатами дослідження від 1987 р. з посеред 18 країн, негативне відношення мали лише дві країни: ФРН та Ізраїль. Так званий «середній градус ставлення» поляки встановлювали нижче 0, коли 16 інших країн мали додатній результат (Ізраїль – «-8», ФРН «-3»).

Процеси розпаду біполярної системи та демократичні перетворення у Польщі, призвели до зміни відношення польського населення до Німеччини. Так вже у дослідженнях, які були проведені за рік, у жовтні 1988 р., «середній градус ставлення» до ФРН становив вже «+6» (CBOS, 1988, s. 2).

С. Лішецький зазначає те саме, стверджуючи, що «яскрава зміна ставлення польського суспільства щодо ФРН стала результатом внутрішньо-суспільних та політичних перетворень. Політично-ідеологічний чинник втрачав свій вплив у зв'язку з появою конструктивного підходу та прагматизму у польському суспільстві та серед політичної еліти» (Lisiecki, 1991, s. 123).

Негативне відношення (47,1 % серед всіх респондентів) польського суспільства щодо об'єднання ФРН та НДР виражалося у такий спосіб (CBOS, 1988, s. 3).

– 43,1 % серед тих, котрі надали негативну оцінку щодо об'єднання обох держав, зазначали, що це призведе до військової загрози для Польщі. Типовими відповідями серед опитаних респондентів були такі: «Далі вони до нас доберуться», «Ми вже були між двома імперіями (йде мова про Третій Рейх та Радянський Союз у 30-х рр. – прим. авт.)»;

– 24,7 % вказали на те, що розпочнеться ревізіонізм кордонів встановлених

Ялтинсько-Потсдамською системою міжнародних відносин. Типовою відповіддю стало: «Можуть повернутися німецькі прагнення на Схід»;

– 18 % зазначили про небезпеку повернення антипольського ставлення та німецького націоналізму. Типовими відповідями стали: «Повториться 1939 рік» та «Історія любить повторюватися».

Одним з найважливіших причин таких результатів стали історичні стереотипи. Образи, які сформувалися ще у XIX ст. та на початку XX ст., посилювалися внаслідок Другої світової війни. Історична політика, підсилена ідеологічною боротьбою стала частиною політичного дискурсу, особливо в питанні погодження двосторонніх кордонів.

Доречно згадати і роль церкви в процесі збереження історичної свідомості після II СВ. Якщо радянська пропаганда намагалася знищити національну свідомість поляків та антигерманську пропаганду, то церква, навпаки, зберігала пам'ять про минуле Польщі (Szulborski, 2015, s. 294).

Історична політика до завершення «холодної війни» була, як зазначає Л. Ніжковський, «грунтована на міфах» (Nijakowski, 2008, s. 141). Цьому сприяли церква та радянська пропаганда. Якщо церква весь час підтримувала національну візію історії, то комуністична влада формувала антинімецьку пропаганду.

Висновки.

Процес еволюції історичної політики в повоєнній Польщі став заручником тогочасної ідеологічної боротьби. З однієї сторони, Польська Народна Республіка, яка була спустошена нападом Німеччини та тотальними знищеннями. З іншої сторони, сам повоєнний.

Друга світова війна та напад Німеччини стали переломним моментом у історичній свідомості поляків. Періодизація процесів у сфері історичної політики в ПНР не доволі чіткою та залежить від наукової дисципліни.

Водночас можемо ствердно послуговуватися напрацюваннями Л. Ніжковського, який розділив на дві частини. Протягом першого етапу історична політика виконувала дві функції – інтеграційну та компенсаційну. У перший період відчувається зростання антинімецької пропаганди, котра ґрунтувалася на історичній аргументації. Водночас не варто відкидати періодизацію Р. Траби, яка є доволі детальнішою та зроблена на основі методології місць пам'яті. Ствердно можемо вказати, що незважаючи на різницю в часових рамках, потужною частиною процесів в історичній політиці став антигерманізм.

Метою антигерманізму стало формування в Польщі справедливості повоєнних надбань та втрат. Коли йде мова про надбання – «Віднайдені землі», а втрати стосувалися власне територій на Сході Польщі.

Важливим роком став 1968, саме тоді збільшилися антисемітські настрої. Проблема Голокосту в Польщі була слабо дискутованою та доходила інколи до табу і лише в демократичній Польщі розпочалася серйозна дискусія щодо подій Голокосту. Нове загострення антинімецької історичної політики, аргументованої польською політичною елітою як німецький ревізіонізм, відбулося в кінці 70-х – початку 80-х рр., пов'язаною як і з внутрішньополітичною ситуацією в Польщі та Німеччині, так і станом справ на міжнародній арені.

Історична політика в ПНР доволі сильно зашкодила двостороннім польсько-німецьким відносинам. Тут варто звернути увагу на те, що йде мова про Федеративну Республіку Німеччину, а не про «братню» Німецьку Демократичну Республіку. Дані Центру дослідження публічної думки показують, що це сформувало недовіру до сусіднього народу.

Цікавим елементом історичної політики в тогочасній Польщі стало те, що католицька церква становила інтегративною складовою процесу.

REFERENCES

- Andrychowicz-Skrzeba, J. (2014). *Polityka historyczna w Polsce i Niemczech po roku 1989 w wystąpieniach publicznych oraz publikacjach polityków polskich i niemieckich*. Warszawa: Katedra Wydawnictwo Naukowe.
- Bingen, D. (1998). *Die Polenpolitik der Bonner Republik von Adenauer bis Kohl 1949 – 1991*. Baden-Baden: Nomos.
- Bock, P. (1999). *Vergangenheitspolitik in der Revolution von 1989 Jahre. Umkämpfte Vergangenheit. Geschichtsbilder, Erinnerung und Vergangenheitspolitik im internationalen Vergleich*. (ss. 82–103). Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Borodziej, W. (1989). *Widma przeszłości. Polacy o Niemcach i Niemczech 1945-1947*. *Więź*, 9 (371), 43–56.

- Borodziej, W., & Hajnicz, A. (1998). Raport końcowy. *Kompleks wypędzenia*. (ss. 372–429). Kraków.
- Bożewicz, M. (2016). *Świadomość historyczna Polaków*. Warszawa: Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej. CBOS.
- (1988). *Opinie o Republice Federalnej Niemiec i wzajemnych stosunkach między tym krajem a Polską*. Warszawa: Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej.
- Garsztecki, S. (1997). *Das Deutschlandbild in der offiziellen, der katholischen und der oppositionellen Publizistik Polens 1970–1989*. Feindbild kontra Annäherung, Verlag. Marburg: Herder-Institut.
- Gross, J. (2000). *Sąsiedzi: Historia zagłady żydowskiego miasteczka*. Sejny: Fundacja „Pogranicze”.
- Hinrichsen, K., Hahn, H.H., & Traba, R. (2015). *Granica na Odrze i Nysie Do odwołania? Polsko-niemieckie miejsca pamięci*. (Tom 2. Wspólne/Oddzielne), (ss. 462–80). Warszawa: Scholar.
- Holzer, J. (2007). *Polen und Europa: Land, Geschichte, Identität*. Bonn: Dietz.
- Hud, B. (2006). *Zahybel Arkadiyi. Etnosotsialni aspekty ukrajynsko-polskykh konfliktiv XIX – pershoi polovyny XX stolitya [The Death of Arcadia. Ethnic-social aspects of Ukraine-Polish conflicts in XIX – XX]*. Lviv [in Ukrainian].
- Kalicki, W. (1996). Długie pojednanie. Polska - Niemcy: po nienawiści - czas na ciekawość, „Wyborcza”. Retrieved from http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,220749,19960719RP-DGW,Dlugie_pojednanie_2,,html.
- Kiwerska, J. (1993). W atmosferze wrogości (1945-1970). *Polacy wobec Niemców z Dziejów kultury politycznej Polski 1945-1989*. (ss. 45–93). Poznań: Instytut Zachodni.
- Kochanowski, J., & Zwicker, S. (2017). Folksdojcz. Rasa, los i zdrada. *Wyrobiażenia przeszłości. Polsko-niemieckie miejsca pamięci*. (Tom 5). (ss. 260–279). Warszawa: Scholar.
- Koszel, B. (2001). *Od wrogości do porozumienia: stosunki polsko-zachodniemieckie w latach 1949-1989*. Poznań: Instytut Zachodni.
- Krushynskyi, V. A., & Manzhola, V. A. (Eds). (2010). *Mizhnarodni vidnosyny ta svitova polityka: pidruchnyk [International relations and World Politic: Student Guide]*. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr “Kyivivskyy universytet” [in Ukrainian].
- Lisiecki, S. (1991). Polska opinia publiczna wobec RFN, NRD i zjednoczenia Niemiec. *Przegląd Zachodni*, 1, 121–136.
- Machcewicz, P. (2009). Rizanyina u Yedvabnomu v 1941 rotsi. Dyskusiya pro yevreys'ko-polskyy konflikt na pivnichnomu skhodi Polshchi za nimetskoyi okupatsiyi [The massacre in Jedwabno in 1941. Discussion on Polish-Jude conflicts in southeastern of Poland under Nazi Occupation]. *Yevropa ta yiyi bolisni mynuvshyny – Europe and its traumatic memory*. (pp. 155- 167). Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
- Marzec. (1968). Prof. Jerzy Eisler: Za ‘antysemite’ Gomulka by się obraził. Retrieved from <http://wyborcza.pl/ale/historia/7,121681,21504217,marzec-1968-prof-jerzy-eisler-za-antysemite-gomulka-by-sie.html?disableRedirects=true>.
- Miziniak, W. (1993). Polityka informacyjna. *Polacy wobec Niemców: z dziejów kultury politycznej Polski 1945-1989: praca zbiorowa*. (ss. 142–160). Poznań: Wiedza Powszechna.
- Musiał, Ł. (2014). Historia jako przestrzeń dialogu. Z prof. Hubertem Orłowskim i prof. Robertem Trabą. *Historie wzajemnych oddziaływań*. (ss. 459–474). Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Nalęć, D., & Panecka, A. (2005). Polityka historyczna w III Rzeczypospolitej. Doświadczenia lat 1989-2004. *Polityka historyczna. Historycy – politycy – prasa*. (ss. 44–76) Warszawa: Muzeum Powstania warszawskiego.
- Nijakowski, L. M. (2008). *Polska polityka pamięci: esej socjologiczny*. Warszawa: Wydawn. Akademickie i Profesjonalne.
- Patecka-Frauenfelder, A. (2010). Stereotyp Drang nach Osten w prasie narodowej Na przykładzie tygodnika Myśl Polska / Nowa Myśl Polska (1989-2003). Toruń: Adam Marszałek.
- Prizel, I. (1998). *National identity and foreign policy: Nationalism and leadership in Poland, Russia and Ukraine*. New York: Cambridge University Press.
- Przybyła, P. (2014). Góra Świętej Anny. Święta i wulkan. *Polsko-niemieckie miejsca pamięci. Wspólne / Oddzielne*. (Tom. 2), (ss. 171–192). Warszawa: Scholar.
- Ruchniewicz, K. (2003). Pojednanie – normalizacja – dobre sąsiedztwo. *Polacy i Niemcy: Historia, kultura polityka*. (ss. 107–121). Poznań: Wyd. Poznańskie.
- Ruchniewicz, K. (2007). *Noch ist Polen nicht verloren": das historische Denken der Polen*. Berlin: LIT Verlag Münster.
- Sierpowski, S. (1997). Historia najnowsza (1918-1996). *Podręcznik dla szkoły podstawowej*. Warszawa: Wyd. Polska Oficyna Wydawnicza BGW. Graf-Punkt.
- Speth, R. (1999). Europäische Geschichtsbilder heute. Umkämpfte Vergangenheit. *Geschichtsbilder, Erinnerung und Vergangenheitspolitik im internationalen Vergleich*. (ss. 159–175). Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Stolyarov, A. (2016). Vliyanie istoricheskoy pamyati na polskorossiyskiye otnosheniya (1989–2009 gg.) [The influence of historical policy on Polish-Russian relations (1989-2009)]. *Candidate's thesis*. Sankt-Peterburug: Sankt-Peterburgskiy Gosudarstvennyy Universitet [in Russian].
- Szulforski, K. D. (2015). Kościół jako miejsce pamięci na przykładzie Olsztyna i Rzeszowa po 1945 roku. *Narracje pamięci między polityką a historią*. (ss. 293–313). Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu M. Kopernika.
- Tomala, M. (2000). *Deutschland - von Polen gesehen: Zu den deutsch-polnischen Beziehungen 1945–1990*. Berlin: Schüren Verlag.
- Traba, R. (2000). Symbole pamięci: II wojna światowa w świadomości zbiorowej Polaków: szkic do tematu. *Przegląd Zachodni*, 1, 52–67.
- Traba, R. (2014). Historia wzajemnych oddziaływań – (niedoceniany) paradygmat w badaniu przeszłości. *Wprowadzenie. Historia wzajemnych oddziaływań*. (ss. 7–29). Warszawa: Scholar.

- Węc, J. J. (2000). Polityka niemiecka CDU/CSU u schyłku rządów Adenauera (1961–1963). *Przegląd Zachodni*, 4, 90–122.
- Wolf-Powęska, A. (2011). *Pamięć – Brzemień i uwolnienie. Niemcy wobec nazistowskiej przeszłości (1945–2010)*. Poznań: Wyd. Zysk i S-ka.
- Wolf-Powęska, A. (2015). Europa – Erinnerung und Verantwortung. *A secure world. Understanding, trust, responsibility*. (pp. 104–117). Berlin: Societas Humboldtiana Polonorum.
- Wóycicka, Z. (2017). Auschwitz. Zbrodnia i różnorodność pamięci. Wyobrażenia przeszłości. *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*. (Tom 5), (ss. 298–322). Warszawa: Scholar.
- Wóycicki, K. (2003). Der Holocaust im Bewusstsein der Deutschen und der Polen. *Deutsche und Polen. Geschichte - Kultur – Politik*. (ss. 75–87). Berlin: C. H. Beck.
- Wright, P. D. (2003). A Theoretical Overview of Memory and Conflict. *The Role of Memory in Ethnic Conflict*. (pp. 3–17). New York: Palgrave Macmillan.
- Wróblewski, T. S. (1993). Tematyka niemiecka w polskim filmie fabularnym. Polacy wobec Niemców. *Z dziejów kultury politycznej Polski 1945–1989*. (ss. 336–64). Poznań: Instytut Zachodni.
- Wrzesiński, W. (2000). Sąsiedzi i stosunki polsko-niemieckie w historiografii. Polacy i Niemcy na drodze do partnerskiego sąsiedztwa. *Próba bilansu dziesięciolecia 1989-1998*. (ss. 57–72). Poznań: Wyd. Poznańskie.
- Zambrowski, Jan Tomasz Gross? *On w marcu 1968 r. sypał kolegów. Telewizja Republika*. Retrieved from <https://telewizjarepublika.pl/zambrowski-jan-tomasz-gross-on-w-marcu-1968-r-sypal-kolegow,61637.html>.
- Ziemer, Klaus. (1991). Können Polen und Deutsche Freunde Sein? Polnische Befürchtung bei der Vereinigung Deutschlands. *Die häßlichen Deutschen? Deutschland im Spiegel der westlichen und östlichen Nachbarn*. (ss. 81–103). Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Бойчук Орест

Асистент кафедри міжнародних відносин
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Email: orest.boichuk@pnu.edu.ua

Цитування: Бойчук, О. (2020). Становлення історичної політики в Польщі після Другої світової війни в контексті ставлення до Німеччини. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 23 (9), 26–39. doi: 10.15421/172082

Citation: Boichuk, O. (2020). Stanovlennia istorychnoi polityky v Polshchi pislia Druhoi svitovoi viiny v konteksti stavlennia do Nimechchyny [Evolution of historical policy in Poland after II World War in the context of treatment of Germany]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 23 (9), 26–39. doi: 10.15421/172082

Стаття надійшла / Article arrived: 25.09.2020

Схвалено до друку / Accepted: 20.10.2020